

poén jut. Belátom, hogy ez részben a kor parancsa. De éppen Tamás (és Géza, és Péter) kritikái bizonyítják, hogy a rövidség nemcsak akadály lehet, hanem hatalmas előny, igaz, csak egyetlen esetben, ha a rövid mondatok mögött van fedezet, van sűrűség, van igazság, van költészet, és van szenvedély.

VEGYÜL EGY IDÉZET

– az *Élet és Irodalomban* megjelent köszöntőből, amit Tamás hetvenedik születésnapjára írtam, és amit Tamás maga is a *Zsölygerablét* fülszövegére tett –, ennél jobban ma sem tudom megfogalmazni, amit Tamásról gondolok:

„Koltai bámulatosan önazonos. Harcias és tudásszomjas egyszerre, ítélkezésében mindig tetten érhető értékrendszere, Salzburg, Bayreuth, Bécs rendszeres úti célja, tudja mérni a kintit az ittenihez, a világot a nemzetéhez, az operát a színházhoz, a mozgékonyt a megdermedt-hez; kereső ember, aki szubjektivitásának paramétereit nem rejt el az olvasó elől, konfliktusokat felvállaló ember, aki képes a mai egyszerre kényes és otromba helyzetben minden fontos színházi kérdéshez hangsúlyosan, irányadóként hozzászólni, ily módon megnevezhetővé tesz problémákat, mert sorsként éli át a színházat, s nem hiszi magát tévedhetetlennek.“

Üdv, barátom, *see you later!*

Herczog Noémi

Koltai Tamás

Nem tudtam róla, pedig valószínűleg akkor döntöttem el, hogy színikritikus leszek. A SZÍNHÁZ szerkesztőségében. Békebeli, ráérős, túlsorduló délelőttök voltak, tíztől minimum öt órán át akadt mondanivaló. Pisilni végig nem merem kimenni, nehogy elszalasszak valamit. A két göndör, hosszú hajú gyakornoklányt akkor még láthatóan nem tudta megkülönböztetni. Te közöltél le először. A pályaválasztás olyan, hogy az ember végül nem ott köt ki, ahol eltervezi, hanem ahol végre jól érzi magát. Ilyen volt nekem a felismerés: valakinek abból áll az élete, hogy színházat néz főállásban, és szabad, sőt kell is, hogy elmondja a véleményét. Ilyen voltál, Tamás, „a frissen érettségizett diák szemével”, hogy a döbbenetesen fiatalon publikált legeslegesű cikkedre utaljak. Akkor még nem tudtam, hogy a németvölgyi úti lakás-szerkesztőség nem a mai színikritika helyszíne, hanem paradicsomi rezervátum. Sokáig nem jártam ott aztán, nem voltunk állandó kapcsolatban, az utóbbi időben alakult úgy, hogy interjúzni akartam veled, és újra mentem. Igaz (a lapot is meglegyintette az új kritikus-idők szele), ez már egy másik lakás volt, alacsonyabb rezszivel. Az utolsó teljes állású kritikus munkahelye.

Az utolsó teljes állású kritikusnak viszont semmi köze az utolsó mohikánhoz. Te, Tamás – kritikusneveden persze „a Koltai” –, életformádban régi vágású voltál. De Te magad, színházi izlésed alkatilag az újra kíváncsi. Vannak nálad fiatalabbak, akiket konzervatívoknak tartok. Az életkor, persze, nem generációs kérdés. Ezért találtad meg magától értetődően a hangot egy pályakezdővel. Eleinte görcsben vártam, mit reagálsz az írásaimra, és Te ezzel adekvát mértékben vet-

ted komolyan a választ. Tőled tanultam, hogy fontos a „láttatás” a kritikában. Rögtön reagáltál. Elmondtad, külön napot szánsz az ÉS-kritikádra. Eleinte írás közben elképzelted, mit fogsz szólni. Az ÉS olvasását sokáig fordított sorrendben, a kritikáiddal kezdtem, ahogy más a napilapot a sportrovattal. Egy jó kis pénteki buszútra tartogattam Gazdagréttől a Délig. Amikor egyszer úgy éreztem, az én írásommal szemben pozicionáld magad, drámaian kétségbeestem: vajon lehet-e rendben az is, ahogy én gondolom? Csak akkor mertem ezt elmondani Neked, amikor már réges-rég különösebb zavar nélkül nyugtáztam: erről vagy arról most mi elég mást gondolunk. Azt mondtad, a véleménykülönbség Téged mindig inspirált. És tényleg: soha nem fordult elő, hogy ez visszatartson egy gondolatlessé cikk leközlésétől, pedig egyszer külön írtál, hogy szólj, szerinted Šerban *Három nővére* nagy előadás, nagyobb, mint ahogy én látom. Tudtál örülni ezeknek a különbségeknek; ezt nagyon szerettem, kevesen képesek rá. Pedig mintha ilyesmi volna a kritika lényege.

Szóval sosem a véleményt néztél, néztél viszont sok mást, mert a lényeg valahol abban volt, hogy ez a színház valami gyerekkori dolog lehetett nálad, bár erről sosem beszéltél, egyszerűen csak szemmel láthatóan érdekelt. Nem is volt más alapfeltétel. Ettől jók az írásaid: a pontosság, a képzettársítások, a műveltség már mind ebből következik. A hiteles ember, mondja Buber (hogy nagyképűsködjek kicsit, ahogy Te piszkáltál, ha az elmélet nem lappangott, hanem hivatkozások formájában került be egy kritikába; ebből a szempontból Fodor Géza volt a példaképed), én-te viszonyban létezik. Sosem mondja, „az”, csak

hogy „te.” Pont ez az. Ahogy ezeken a szerkesztőségi beszélgetéseken is folyton ott volt a szenvedély, az érdeklődés vezérelte, sosem eltárgyasító, sosem iskolás gondolatmenet, a másik véleményére nyitott én–te viszony, úgy ez a szenvedélyes, a színházzal való folyamatos, személyes párbeszédhelyzet tette lehetővé azt is, hogy az utolsó napig ne hagyd abba. Hogy értelmet találj a négyezredik kritikában. Hogy ötven éven át hétről hétre. Mint afféle itthon lassan elképzeltetetlen madár, egy magyar Gordon Rogoff.

Amellett, hogy anyagilag ezt az életformát ma tipikusan lehetetlen felépíteni, évi háromszáz jó-rossz előadás valódi, átélt, sosem unott befogadásához kell egy elég speciális, bizonyos szempontból merev, szenvedélyesen szorgalmas alkat. Szemben a magamfajta dilemmázóval, az otthagyt gyümölcsrizsből mazsolát szemezgető, az érintetlen süteményről habot lenyalogató műélvezővel. Ha azt mondom, csak arról tudtál írni, ami érdekel, az ellentmond ennek az estéről estére verkleinek. Ennek a paradoxonnak a feloldása ritka képesség, és csak kolumnista-alkat képes rá. De ahhoz, hogy ne válj robottá, hogy elkerüld a provincializmust, hogy megőrizd a színházzal én–te viszonyod, neked is feltétlenül kellett az átlagon fölüli, az inspiráció. Úgyhogy rendszeresen jártál külföldre. Akiket kinn láttál, szükségképpen szembeállítottad a magyar átlaggal. Ez persze már igen korán konfliktusokhoz vezetett, rögtön legnagyobb vitát kiváltó írásodban: *Hogyan játsszunk színházat a Royal Shakespeare Company vendégszereplése után?* (1973). Ha támadtak, állítottad, eufóriaként éled meg, mint a kritikuslét velejáróját. Ez a kedvenc írásom Tőled, fiatalon, bátran azt javasoltad, ne Peter Brook színházának külsőségeit, divatteremtő motívumait vegyük át, hanem igényességét. Senkit se másolásra szólítottál föl, nem egy bizonyos világkép átvételére, hanem arra az igényre, hogy az előadásnak egyáltalán *legyen* valamifajta világképe.

Ebből a vitaindítóból meg lehet Téged ismerni. Kiderül belőle – ha igaz, amint sejtem – a legfontosabb: Te hoztad be a rendezőközpontú elemzést a magyar színikritikába. Amely hosszú, színházidegen, drámapárti hagyományából MGP-vel fordult drámától a színház, és úgy sejtem, veled a színészközpontú színháztól a rendezői színház felé. Ezért vettél részt ’73 óta a még ma sem lejtátszott, meddő drámai h ség vs rendezői szabadság vitában. A második fontos képességed a *technikára* való érzékenység. Ahogy az érzékeny m vészettörténész tisztában van a festék, a vázson, a kő anyagszer ségével, tulajdonságaival, úgy Te hét év dramaturgi munka után belülről ismerted a

színházat. Lényegileg értetted és átláttad, milyen próbarend teszi lehetővé Brooknak azt, ami egy hasonló kvalitásokkal rendelkező hazai rendezőnek nem lehetséges. Észrevetted, hogy az ok a megkövült struktúra, ami azonos próbaidőt szán kommersz darabra és Csehovra. Mert nem Hozzád szoktuk kötni, pedig ezzel a cikkeddel, vegyük észre, Te indítottad el a máig tartó, lezáratlan struktúra-vitát.

Legtöbbször láttam értelmét, miért gyűlnek kritikáidba publicisztikus elemek. A nyilvánvaló elfogultság és kételymentesség rettenetesen tud zavarni, itt viszont nem erről volt szó. Brook-cikkedben írtad, legyen a világkép a magyar színházban is kötelezően választható. Nem csak a színházra értetted, magadra is. Mindez nem egyetlen pártpolitikával. Közvetve megmutattad és feltártad személyiséged szubjektív cölöpjeit, megmutattad, hogy honnan beszélsz. Egyetérték, a kritikából értékrendnek kell kirajzolódni, szemben az ördögi, bármire nyitott semlegességgel. A Tiédet szilárdnak és konzekvensnek találtam, ami nem különösebben akadályozott meg Téged a sokféleségre való nyitottságban. Igaz, Neked Gábor Miklós és Major Tamás maradtak a nagyok. Ennyiben mégis másik generáció voltál, de ez kikerülhetetlen. Azért észrevetted Pintér Béla *Parasztoperájában* a holt színház (persze, hogy Brook), tehát az opera megújításának értelmezési lehetőségét, a *Rettenőt görög vitézben* az ókori *János vitézt*, az *Ovibraderben* Az ember tragédiáját. Szerettem a képzettársításaid.

Tervezgettem, de sosem írtam meg Neked, menyire tetszett összegyűjtött kritikáid címe, ez a saját kezűleg válogatott életműkiadás, a *Zsöllyerablét*. Tényleg van a kritikusi létben valami börtönszerű. A „zsöllyerablét” pontos: olyan, mint azok a (bár kissé sziruposan hangzó) „tündéri láncok” a *Bánk bánban*. Kipárnázott, szeretett hely, ahová önként láncolja magát az ember. Ennek a szenvedélyes, boldogan választott rabságnak (ami voltaképpen szabadság) a derűjét szerettem az írásaidban és Benned, amikor kiszúrta a bemutatókon, és megörültem Neked.

A valami után „hogyan játsszunk színházat” vagy „hogyan írjunk kritikát” típusú kérdések persze teátrálisak, de jó az a válasz, amit Brook-cikkedben javasolsz. Ne a külsőségeket tanuljuk el Tőled, hanem a *magatartást*. Hogy érdeklődésből, szenvedélyből írtál, hogy tegezdtetek a színházzal, azt hiszem, minden ebből következett.

Most először nem fogsz nekem válaszolni lapban megjelenő cikkekre. De tudjuk, hogy én és a te beszélgetésed ezzel nem szakadt meg. Nem mondom ki még egyszer nagyképen, hogy ki mondta ezt.

